

FRAGMENTE DESPRE 1 DECEMBRIE 1918 DIN MEMORIILE AVOCATULUI TRAIAN MÂRZA (1909-1992)

RADU MÂRZA

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Cercetarea istorică românească se îmbogățește permanent, în ultimele două decenii, cu surse memorialistice. Dincolo de jurnalele sau memoriile unor personalități, sunt interesante și adeseori spectaculoase scrierile memorialistice „mici”, provenite de la persoane fără relevanță istorică, politică sau culturală majoră. Uneori este vorba de membri mai puțin vizibili ai unor mari familii, alteori este vorba de istorici, ofițeri, ingineri, avocați, negustori, care și-au consemnat poveștile vieții lor desfășurate în preajma unor evenimente marcante, de felul războaielor, sau în existențe liniare. Toate sunt importante și interesante, pentru că oferă detalii și nuanțe atât asupra „istoriei mari”, cât și asupra „istoriei mici”, aparent anonime și banale. O preocupare sistematică în acest sens manifestă mai multe edituri românești, spre exemplu Editura Corint, prin seria „Istorie cu blazon”, publicată în ultimii ani.

Din lumea „istoriei mici” vine Traian Mârza (născut la Galtiu, 1909 - decedat la Alba Iulia, 1992). S-a născut într-o familie țărănească dintr-un sat obișnuit de pe valea Mureșului, la câțiva kilometri de Alba Iulia. Și-a făcut studiile liceale la Alba Iulia în primii ani după 1918, apoi cele universitare la Cluj, unde a studiat Dreptul. A devenit avocat, meserie pe care a practicat-o cu succes și pasiune la Alba Iulia întreaga sa viață. În epoca interbelică, a fost implicat în viața politică locală, făcând parte din Partidul Național Țărănesc și fiind apropiat al lui Iuliu Maniu. Spre finalul anului 1944 a devenit primar al orașului, gestionând de pe această poziție intrarea Armatei Roșii în Alba Iulia.

Traian Mârza a fost nu numai un foarte bun avocat, ci și un talentat și spectaculos povestitor, în același timp era pasionat de istorie, iar istoria contemporană vieții lui a urmărit-o cu multă atenție. Traian Mârza a fost fratele bunicului meu Partenie Mârza și, împreună cu soția sa Valeria, au fost nașii de cununie ai părinților mei și nași de botez ai mei și ai surorii mele. Ne-am aflat într-o relație de familie apropiată, care a fost importantă pentru mine și familia mea. Am petrecut împreună multe după-amieze și seri de duminică în casa nașilor noștri, pe fosta stradă Dobrogeanu-Gherea din Alba Iulia (actuala stradă Octavian Goga) și partea cea mai spectaculoasă a acestor întâlniri erau nesfârșitele și savuroasele povești ale „unchiului Traian”.

După decesul său (survenit, în mod oarecum simbolic, în ziua în care eu plecam la Cluj, pentru a deveni student în anul I la Istorie), am aflat de existența memoriilor lui Traian Mârza, pe care acesta și le-a intitulat *Inseilări*. Acestea au fost redactate, o spune autorul undeva în primele pagini, în anul 1981, fiind apoi

bătute la mașina de scris în anul 1984, poate și în prima parte a anului următor. Este vorba de un volum mare, de circa 500 de pagini bătute la mașină, depuse în două dosare. Lucrarea a fost redactată în două exemplare, dintre care un exemplar se află în posesia mea, despre celălalt exemplar nemaexistând informații de mai bine de două decenii.

În perioada următoare, intenționez publicarea integrală a acestor memorii, din care voi publica, în prealabil, câteva fragmente. Dat fiind momentul aniversar prezent, am selectat din *Inseilările* lui Traian Mârza câteva pagini care fac referire la momentul 1918. La Adunarea Națională de la Alba Iulia a participat personal, având vârsta de opt ani și jumătate. Fragmentul este interesant din mai multe puncte de vedere. Dincolo de ideile exprimate la începutul acestei introduceri, Traian Mârza a fost o personalitate locală a Galtului și a Albei Iulia din perioada interbelică și din perioada comunistă, cunoscând și cunoscut fiind, prin prisma meseriei sale, de foarte multă lume și, în același timp, cunoscând bine, așa spune chiar intim, tot ceea ce se întâmplă în această lungă perioadă în Alba Iulia și în împrejurimi. Prin oamenii pe care i-a cunoscut, Traian Mârza este foarte bine informat și cu privire la evenimente istorice la care nu a participat direct.

Aceasta ridică problema acurateței informațiilor pe care autorul *Inseilărilor* ni le oferă. Traian Mârza a fost un om citit, pasionat de istorie, în același timp un personaj volubil și comunicativ, dar este posibil ca informația directă pe care ne-o transmite în calitate de contemporan, la fel propria sa memorie să fi fost „voalată” prin intervenții ulterioare, rezultate ale lecturilor sau chiar ale propriilor reconsiderări; nu este nimic neobișnuit în această privință. Este posibil ca, pentru a-și clarifica unele aspecte (activitatea Partidului Național Român, Adunarea Națională de la Alba Iulia), autorul să fi recurs la surse bibliografice, dar el nu face referiri în acest sens. Sunt procedee specifice memoriei umane, mai ales celor care decid să-și aștearnă în scris amintirile, riscurile de transmitere a unor informații eronate în mod voluntar sau involuntar fiind mare. Acestea pot fi, desigur, verificate, dar nu intră în intențiile mele acum. Mi se pare important de restituit, de făcut publice aceste fragmente memorialistice, urmând ca exegeza istoriografică să se aplece cândva, cu spiritul critic necesar, asupra acestor pagini de memorii.

Editorul a fost surprins să constate în text unele accente apăsate național-românești și chiar anti-maghiare. Acestea vin din educația pe care Traian Mârza a primit-o și din cultura politică, istorică și națională pe care și-a cristalizat-o de-a lungul vieții. Niciodată însă de-a lungul multelor ore petrecute împreună, cu interminabile povești despre diverse subiecte de politică, istorie generală sau povești de familie, nu am sesizat în poveștile „unchiului Traian” tonuri naționaliste. Le-a exprimat doar în scris.

Editorul a ales să păstreze nealterat textul original, pentru a-i conserva originalitatea și atmosfera, corectând tacit cele câteva greșeli care au rezultat de pe urma redactării textului la mașina de scris. Unele scăpări și erori au fost îndreptate prin punerea între paranteze drepte.

//⁵¹ **2. Se „creapă” de ziuă în istoria țării**

Odată cu răirea cazurilor de gripă spaniolă și cu terminarea strânsurii din hotar, oamenii erau mai atenți la zvonurile care se lățeau în sat, aduse mai ales de acei care se întorceau de pe diferite fronturi. S-a auzit și lucrul s-a adevărat, că primul ministru al Ungariei, celebrul Tisa [Tisza, nota ed.] Pista s-a sinucis, cu un foc de revolver, neputând suporta dezastrul înfrângerii.

Între timp, Partidul Național Român din Transilvania, care se găsea în plină activitate politică, l-a delegat pe Dr. Alexandru Vaida-Voevod, să citească în Dieta dela Budapesta o Declarație fermă, prin care afirma că poporul român este decis – în virtutea dreptului de autodeterminare – să se rupă de Ungaria și să se unească cu România. Aceasta se petrecea pe la jumătatea lunii octombrie 1918 și, firește, magnații din Dietă l-au huiduit pe Vaida, dovedindu-și aversiunea față de națiunea română și cei aleși în acest parlament de către români. Aceasta-mi aduce aminte de o întâmplare reală, citită undeva, anume că la prima ședință a Dietei dela Budapesta, la care a luat parte și Inocențiu Micu-Cleîn, metropolitul [episcopul, nota ed.] greco-catolic dela Blaj, ca membru de drept al dietei, un magnat oarecare... „spiritual” a întrebat, cu glas tare, în hazul colegilor lui, „Ce caută Saul printre noi?” Dar hazul a amuțit, când Mitropolitul român a răspuns prompt: „Am fost trimis de către tatăl meu să-i caut... măgarii!”

În a doua decadă a lunii noiembrie, Partidul Național Român, transformat în Consiliul Național Român, s-a întrunit la Arad sub președenția Dr. Ștefan Cicio-Pop, întrucât se puneau probleme importante legate de dezagregarea putredului imperiu austro-ungar. Noul prim-ministru se pare că a fost contele Apány [Apponyi, nota ed.], venit la putere în locul contelui Tisza Pista, a inițiat o încercare de „înțelegere” cu Comitetul Național Român, trimițând o delegație la Arad pentru tratative. Această delegație a venit cu o propunere oarecum măgulitoare pentru noi românii din Transilvania, în sensul ca Transilvania să-și dobândească independența, dar să intre în componența unui stat federal maghiaro-român. Pentru unii dintre membrii Consiliului Național Român, propunerea era atractivă și nu mult a lipsit, ca după câteva zile de discuții, la Arad să se ajungă la acceptarea acestei propuneri. Norocul a fost, că în momentul potrivit a sosit de la Viena, unde organizase o mișcare de eliberare a românilor din Transilvania, Iuliu Maniu. Acesta, prin prestața sa și cu argumente fără replică, a zădărnicit stăruința delegației maghiare de a obține aprobarea propunerii de federalizare. Argumentul-cheie a lui Iuliu Maniu – aflat

de mine, mult mult mai târziu, chiar din gura lui – a fost: imposibilitatea unei unități federative între asupritori și cei asupriți de veacuri, mai ales și datorită faptului că poporul maghiar și cel român nu au nici o comuniune de origine – un neam de origine asiatică nu poate face casă bună cu un neam de origine daco-latină, oricâtă bunăvoință ar fi din partea celor care conduc o atare organizare statală hibridă.

După ce delegația maghiară de la Arad și-a luat drumul spre casă, Comitetul Național Român – organ restrâns de conducere – a convocat, tot la Arad, plenul Consiliului Național Român, pentru a decide asupra modalității politice de desprindere a Transilvaniei din conglomeratul de națiuni al dezagregatului imperiu. Din acest Consiliu, făceau parte, pe lângă personalitățile din Comitet, câte doi reprezentanți al fiecărui ”comitat” – respectiv județ.

Cele relatate și care urmează sunt informații din sursă directă și merită cea mai deplină credibilitate.

În comitatul Alba Inferioară, care-și avea capitala la Aiud, P.N.R. avea președinte al organizației pe prot. Teculescu, care după unire a fost înălțat la rangul de Episcop de Cetatea Albă, iar vice-președinte era prot. Vasile Urzică – primul ortodox, al doilea gr. catolic. Secretar al organizației era Dr. Ioan Pop, tânăr avocat, originar din Bucerdea Vinoasă, fiu de țăran.^{51//52}

Cum ambii protopopi erau oameni cu tabieturi și – evident, mai vârstnici, fără să fie bătrâni (ca cei din Kremlin, bunăoară), dar și pentru că vremile erau turburi și călătoria până la Arad incomodă, ambii s-au eschivat să meargă la ședința Consiliului. Cum recent venise de pe front, Dr. Ioan Pop – locotenent de artilerie în rezervă, „șefii” au decis ca el să reprezinte organizația P.N.R. din Alba Inferioară, urmând să fie însoțit încă de un membru din conducerea organizației și acesta a fost desemnat în persoana Prof. Traian Popa, originar din satul Oieșdea – și el revenit de pe front, tot cu gradul de Lt. de artilerie. Cum familia avocatului Dr. Ioan Pop, cu tot calabalâcul casei și cei doi copii și soția, se găseau la Beiuș, acesta, de altfel, ca și ortacul său, au plecat la Arad, în uniformă „chezaro-crăiască”, doar că la chipiu purtau o rozetă cu tricolorul românesc.

Discuțiile, la ședința Consiliului din Arad, nu au fost ample asupra ideii de despărțire a Transilvaniei și ținuturilor românești aferente de Ungaria și nici asupra propunerii ferme a lui Iuliu Maniu, de unire, fără condiții, cu Regatul României. Dar s-au ivit discuții asupra localității în care să fie ținută adunarea națională alcătuită din delegați aleși din toate ținuturile și comitatele – o adunare cu caracter plebiscitar, ale cărei hotărâri să aibă deplină concordanță cu normele dreptului internațional public. Reprezentanții celor mai importante centre urbane din Transilvania s-au eschivat, pe rând, invocând motive mai mult sau mai puțin plauzibile. De exemplu: Dr. Cicio-Pop a motivat că la Arad e cam peste mână să vină delegați tocmai din Maramureș, apoi Aradul este prea aproape de granița

Ungariei. Vasile Goldiș, că Sibiul „vedeți Dvs.” este un oraș cu mulți sași; Dr. Teodor Mihali a invocat că la Cluj sunt prea mulți unguri. Toate acestea erau „pretexte”; realitatea era alta: era limpede că a aduna o mulțime de delegați și mase compacte de oameni, în afara delegaților, impunea o muncă de organizare și niște răspunderi deosebite.

Ideea „salvatoare” a venit dela prof. V. Goldiș, altfel un bun patriot, care cu abilitatea lui... popească, i-a făcut pe toți cei mai mari să respire ușurați, propunând: „la Alba Iulia să se țină marea adunare a poporului român, chemată să proclame unirea cu România, pentru că, tot acolo, Mihai Viteazul a realizat prima mare unire”. Propunerea a fost aplaudată, nu chiar de toți participanții, adică cei care nu au aplaudat au fost Dr. Ioan Pop și prof. Popa Traian, care s-au uitat unul la altul, oftând. Dar nu din lipsă de patriotism, ci dându-și seama de enormele greutăți ce aveau de întâmpinat, când peste 100.000 oameni se vor strânge în orașelul care, atunci, nu avea mai mult de 8-9.000 de locuitori. Și totuși Dr. Ioan Pop a mulțumit pentru deosebita cinste acordată Alba Iuliei, de a găzdui această adunare istorică. Când, după ședință, s-a adresat lui Dr. Șt. Cicio-Pop, interesându-se dacă poate obține ceva bani de la conducerea superioară, a primit următorul răspuns: „Bani? De unde dragule, că partidul nu are nici un creițar”.

Întorcându-se cu trenul spre Alba Iulia, să aducă la cunoștința organizației partidului hotărârea Consiliului, cei doi purtători încă ai uniformei „chezarocrăiești” și-au frământat mintea, fără nici un rezultat, cu privire la stringenta întrebare: „de unde bani pentru cheltuielile de organizare?” Nici dela cei doi protopopi nu au primit nici o soluție, ba aceștia s-au și speriat de răspunderile care le reveneau în această problemă și se cam... „spălau pe mâini ca celebrul guvernator al Judeii”, spunea mai târziu Dr. Ioan Pop.

După o noapte albă, lângă niște sticle de vin de Bucurdea, lui Pop i-a venit o idee – zicea el mai târziu – „foarte năstrușnică”, pe care a împărtășit-o și lui Popa, care a ezitat puțin, apoi a fost de acord. Nu voi reda aci ideea, fiind inutil, ci voi expune faptele așa cum le-am auzit de vorba cumpănită a „bătrânului” - cum îi spuneam lui Dr. Ioan Pop (el nu suferea să i se spună „domnule ministru”, ca urmare că a deținut vreun an funcția de subsecretar de stat la ministerul de interne).

În seara următoare s-au urcat în tren, amândoi, tot în unifor^{52//53}mele lor cam boțite, deși ei s-au trudit să le netezească cât de cât și au luat drumul Budapestei. Dimineața erau în capitala Ungariei și s-au dus „ață” la Ministerul de interne. Nu le-a fost greu să intre, având drept cartă de vizită uniforma, dela care au îndepărtat cocarda cu tricolor românesc, din prudență. Au pretins să fie primiți de însuși titularul departamentului și cererea le-a fost satisfăcută, ajungând în fața unui bătrânel cu mâinile și glasul tremurânde. Dr. Ioan Pop, firește într-o maghiară impecabilă, învățată la Colegiul Bethlen din Aiud, a

solicitat ministrului nici mai mult, nici mai puțin de 2.000.000 coroane și a invocat următorul motiv: întrucât se va ține o mare adunare populară românească la Alba Iulia, este necesară organizarea, cu multă grijă, a unor detașamente înarmate, care să facă paza conacelor și castelelor dela moșiile grofilor și baronilor unguri din Transilvania, ale celor mai apropiate, ca și ale celor situate pe traseele pe care va curge lumea spre Alba Iulia.

Bătrânul ministru de interne (Dr. Pop mi-a spus numele lui, dar nenotându-l, nu-l mai rețin acum), i-a privit, a clătinat din capul lui cărunț și le-a zis: „Măi copii, dacă nu ați purta încă uniforma pe care o purtați, aș da ordin să vă aresteze și să vă ducă la beci. Adică voi vreți să despărțiți Transilvania de Ungaria și să vă uniți cu România și pentru treaba asta io să vă dau bani. Duceți-vă să nu vă mai văd înaintea ochilor și lăsați-mă în pace, că am destule pe cap”.

„Am ieșit dela Minister, cu săbiile de-a-târâșul după noi și într-un fel mulțumiți c-am scăpat cu atâta”.

Cu primul tren apucat au și pornit spre casă, dar doar la 2 sau 3 stații mai mărunte de Budapesta, nu înțelegeau de ce trenul nu pleacă dintr-o haltă oarecare. La un moment dat au intrat în vagonul în care erau ei, un ofițer ungar, cu doi soldați și însoțiți de șeful acelei mici stații – probabil stația Szolnok. Ofițerul s-a prezentat și le-a comunicat că s-a primit un telefon dela Budapesta, de la M.I. [Ministerul de Interne, nota ed.] ca doi ofițeri – locotenenți – să se reîntoarcă la Budapesta, cât mai urgent. După ce au confirmat că ei sunt cei care au fost la M.I., au coborât din tren, fiecare gândind „am dat de dracu, ne cheamă înapoi ca să ne aresteze”. Cum a și sosit un tren cu direcția Budapesta, au fost poftiți să urce, însoțiți de căpitanul ungar care primise dispoziția și în mai puțin de un ceas, erau din nou în capitală. Însoțitorul lor i-a condus la Minister și îndată au fost primiți de către bătrânul ministru de interne, în fața căruia au luat poziția reglementară, așteptând... „să fim trimiși la beci”. Ministrul, cu un ton cu iz de părere de rău, că nu-i poate aresta, le-a spus că s-a răsândit și s-a decis să le dea suma de bani cerută, pentru că – motiva el – „dacă se întâmplă să fie jefuite niște conace grofești din Transilvania și se aude că eu am refuzat să vă dau bani pentru organizarea pazei, magnații ăia îmi vor sări în cap și nu vreau să am de lucru cu ei”.

Urmarea a fost că cei doi „îndrăzneți” au venit acasă cu bani, nu prea mulți, coroana fiind în devalorizare, dar cu care, și fără îndoială cu aportul și bunăvoința românilor din oraș, au făcut față nevoilor de organizare și de primire a delegaților, aceștia din urmă fiind în bună parte cartiruiți și hrăniți de către organizatori. S-au putut organiza și gărzile naționale, care până în ziua Unirii au ajuns la un efectiv de un batalion, sub comanda – pe atunci – căpitanului Florian Medrea, originar din satul Țelna – un om pe care-l cinstesc cu titlul scrierii lui Camil Petrescu despre N. Bălcescu – „Un om între oameni”.

Poate, în alte pagini, [mă] voi mai referi despre oamenii pe care i-am cunoscut și care au avut adevărate merite în truda mărunță dar complexă care a precedat marele act istoric al Unirii.

Revin la evenimentele, cunoscute direct, din Galtiu, întrucât – cum am arătat – din primele zile ale lunii noiembrie 1918, școlile fiind închise, eram acasă. Chiar înainte de sosirea apelului Consiliului Național Român, prin care se anunța convocarea unei Adunări naționale la Alba Iulia, satul – ca toate satele românești – era în fierbere. Dar după sosirea apelului, au început pregătirile pentru participarea la marea adunare stabilită pentru ziua de 1 decembrie 1918. Cei care au ^{53//54} avut un aport substanțial la aceste pregătiri au fost următorii: în primul rând Mârza Galeni și fratele ei Mârza Traian, ambii copii ai lui moșu Iacob Căruntu, în sensul că această tânără domnișoară absolventă de gimnaziu a pregătit cântările patriotice cu tineretul și chiar și mai vârstnici, iar cel de-al doilea pentru că a pus la dispoziție camera mai mare din spatele prăvăliei sale, unde – seară de seară – se țineau probele de cântece patriotice și fetele se ocupau cu scrisul, prin cusături, a placardei cu care s-a participat la adunarea de 1 decembrie 1918. Un aport de seamă a avut și tatăl meu, care era un foarte bun cântăreț și care cunoștea foarte bine cântecele patriotice: „Deșteaptă-te române”; „Pe-al nostru steag e scris unire”, „Trei culori” și „Hora unirii”, precum și altele, el participând seară de seară la probele de cor dela „Boltă”, unde eu îl însoțeam. Cât privește... istoria „romantică” povestită de nu știu cine anume, că drapelul cu care Galtiu a participat la unire a fost adus de pe front, istoricește nu se poate confirma. Acel steag, pe care Barbu Pavel, și el un activist important în pregătirile pentru adunarea dela Alba Iulia, îl flutură în fotografia – bine cunoscută – care arată delegația satului Galtiu, participantă la unire, a fost confecționat tocmai acolo la întrunirile dela „Boltă”, sub îndrumarea d-șoarei Mârza Galeni, din materiale procurate de mai mulți dintre cei ce veneau la acele întruniri.

Era o problemă importantă găsirea de panglici tricolor[e] românești - multe din ele au fost confiscate pe parcursul războiului de către jandarmii cu pene de cocoș. Atunci, și-mi amintesc precis acest lucru, femeile împleteau niște brasarde din „bearcă” (o lână moale de prăvălie, folosită la alesături de covoare), folosind fire roșii, galbene și albastre, pe care delegații satului la unire și alții le purtau pe brațul stâng și tinerii la căciulă.

Câteva adevăruri istorice trebuie exact stabilite și anume:

Întâi, fotografia arhicunoscută, cuprinsă și în lucrări de istorie și care, la fiecare aniversare a datei de 1 decembrie 1918, se dă și la televiziune, nu s-a făcut nici în preziua Unirii și nici în Alba Iulia, în ziua marelui eveniment. Această fotografie, datorată omului de bine care a fost Mârza Samoilă – fotograf al Unirii - s-a făcut în a doua jumătate a lunii februarie 1919, în parcul conacului Curții.

În al doilea rând, să nu se creadă că numai cei din sus-zisa fotografie au participat din satul Galtiu la Unirea din 1 decembrie 1918, aceasta pentru că în acea fotografie – cu o singură excepție – sunt numai tineret, din cei care în acea duminică se găseau la jocul organizat, de acum, chiar în parcul dela Curte. Excepția, într-un fel, o constituie bărbatul în haine negre din dreapta fotografiei care, deși atunci nu era căsătorit, dar nu mai era nici „ficioar”, el fiind unchiul meu Mârza Ghiorghe, fratele mai mic cu doi ani al tatei. La evenimentul istoric din Alba Iulia au fost prezenți marea majoritate a bărbaților maturi – între care și tatăl meu –, ei fiind baza delegației satului Galtiu la actul Unirii dela 1 decembrie 1918. Delegați în sala Unirii nu pot preciza cine au fost, dar se pare că primarul Barb Gheorghe zis Doda și încă unul sau doi, pe care nu-i pot identifica, mult probabil și preotul Iosif Șerban.

3. Participarea mea – aveam 8 ani și jumătate – **la marele eveniment din 1 decembrie 1918**, are o nuanță romantică, dar este reală.

Cu 4-5 zile înainte de 1 decembrie 1918, a sosit în Galtiu un divizion de artilerie de câmp de pe frontul din răsărit, care-și căuta un drum de întoarcere spre Germania. Mult probabil din spirit de precauțiune și pentru o eventuală apărare față de vreo încercare a localnicilor de a-i ataca, comandantul divizionului a cantonat la Curte, cu tot divizionul, oameni, cai, tunuri și trenul divizionar alcătuit dintr-o trăsură și câteva căruțe. La Curte au luat măsuri de pază, cu santinele înarmate, dar pentru că duceau lipsă de provizii, au încercat să-și facă rost de acestea, fie vânzând pe bani lucruri de care se puteau dispensa, fie prin schimburi în natură. În acest fel s-au vândut și câțiva cai și 2-3 căruțe, pentru asigurarea hranei soldaților. Ofițerii ^{54/55} vindeau din lucrurile lor personale sau anumite capturi din zona frontului.

Cum unchiul meu Mârza Gheorghe, fost „finanț” scutit de mobilizare, știa vorbi bine limba germană, zilnic era printre ei și cu el mergeam și eu. Unchiu făcea pe interpretul în discuțiile cu localnicii pentru târgurile ce se încheiau. Chiar noi am cumpărat o armă de vânătoare, o șauă și două perechi de cizme, dând pentru ele niște cartofi, ceva slănină și 2-3 pite de casă. Comandantul divizionului, un maior, a ajuns să ducă în fiecare dimineață, dela noi, lapte și cred că nu numai pentru el, întru-cât Fritz, un șmecher de soldat care o rupea destul de bine românește, uneori ducea 2 sau 3 litri de lapte, pe care-l plătea de fiecare dată. Cu acest Fritz m-am împrietenit și deseori umblam cu el chiar despărțit de unchiul meu, printre tunurile și chesoanele divizionului.

În dimineața de 1 decembrie 1918, tata împreună cu grupul de bărbați și tineret au plecat spre Alba Iulia, pe jos, la o oră foarte timpurie, în jur de 4 dimineața, întrucât nu era nici o nădejde ca în halta Sântimbru să oprească vreun tren special care aducea participanți la adunare. Deși mi-a promis, ca să scape de mine, că mă scoală și pe mine la plecare să merg și eu cu ei, m-a lăsat dormind și m-am trezit doar după ce s-a făcut bine ziuă. Eram supărat că am fost dus de nas

cu o promisiune, dar s-a ivit un noroc. Fritz a venit ca de obicei după lapte și i-a spus mamei că este ultima dată când mai vine după lapte, că și ei se pregătesc de plecare și cel mult într-un ceas pornesc și ei spre Alba Iulia. L-am însoțit pe Fritz până la poartă și discret l-am întrebat dacă mă poate lua și pe mine cu ei, că și eu vreau să merg la Alba Iulia. El mi-a făcut cu ochiul un semn discret și mi-a șoptit să fiu gata și să aștept în stradă. Nici n-a trecut un ceas și coloana divizionului s-a pus în mișcare; tunurile erau tractate numai de câte doi cai, în loc de patru și chesoanele de muniție hurducau goale. Pe unul din chesoane era Fritz – știam că el nu este ordonanța maiorului, dar îl folosea la unele treburi pentru că știa românește. Eu eram gata și el a sărit jos de pe cheson, m-a luat în brațe și m-a suit, după care a venit și el lângă mine. Mama, auzind tropote de cai, a ieșit la poartă, dar nu a mai avut cum să mă oprească, iar eu i-am strigat că mă duc cu Fritz la Alba Iulia.

Hurducat de chesonul gol și zgribulind puțin de frig, deși eram bine îmbrăcat și pe cap aveam căciula mea... albă, am ajuns în șoseaua națională. Acolo, divizionul încolonat pe dreapta, înainta la pas, când din urmă a apărut trăsura maiorului care era comandantul divizionului, trasă de doi cai negri, destul de aspectuoși. Dând cu ochii de mine pe cheson, a spus soldatului să oprească la pas caii și l-a întrebat pe Fritz ce caut eu pe cheson. Acesta s-a ridicat în picioare și în poziție de drepti destul de aproximativă din cauza clătării chesonului, i-a raportat că și eu vreau să merg la Alba Iulia, spunându-i cine sunt. Maiorul mi-a zâmbit, făcând semn că mă cunoaște și ce a mai vorbit cu Fritz nu am înțeles, dar acesta a sărit de pe cheson, m-a luat în brațe și m-a dus în trăsura maiorului, care mi-a făcut loc lângă el, în partea stângă. Așa m-am despărțit de Fritz, pe care nu l-am mai întâlnit, pentru că trăsura a pornit la trap, în timp ce maiorul neamț mi-a acoperit picioarele cu o pătură cu care era și el acoperit, ca să nu-mi fie frig, spunând „zo, mein Kind”. Evident, trăsura a depășit coloana și în curând ne-am pomenit la podul de peste Ampoi, la intrarea Alba Iuliei. Acolo erau de pază vreo 5 tineri din Garda națională, care au oprit trăsura și unul care era desigur cu școală și știa puțin germana, i-a comunicat maiorului că nu poate trece cu divizionul prin oraș. Acesta i-a solicitat tânărului să-l ducă la comandantul orașului și l-a poftit pe tânăr să se urce și el în trăsură. Acesta a rămas în picioare pe scara trăsurii și astfel am venit până în centrul orașului, la Hotelul „Dacia” de azi¹, care atunci se numea Hotel „Hungaria”. Aci ne-am oprit, tânărul s-a dus și curând s-a reîntors cu un ofițer în uniformă austro-ungară, înalt și chipeș, care – am aflat mai târziu – era căpitanul Florean Medrea. A discutat cu maio^{55//56} rul neamț, explicându-i că nu se poate traversa orașul și că e mai bine să se oprească în satul din dreapta intrării în oraș – în Bărăbanț – o zi sau două, după care-și pot continua drumul. Eu i-am mulțumit maiorului și m-am dat jos din trăsură, iar el a

---

¹ Hotelul a fost demolat în anul 1988 (nota ed.).

întors și a pornit înapoi. Căpitanul Medrea Florian m-a-ntrebat „Tu de unde ești, măi căciulă albă?”. I-am spus că sunt din Galtiu și că-s elev la școală în Alba Iulia. Fiind extrem de ocupat, acesta mi-a zâmbit și s-a dus la treburile lui. I-am admirat ținuta și felul hotărât în care s-a comportat față de maiorul neamț și de atunci, până după mulți ani când am ajuns în foarte apropiate relații cu el, mi-a rămas impresia că este un om de mare valoare. Voi mai avea multe de spus despre acest om vrednic, în altă parte a acestor însemnări.

Cum eu cunoșteam bine orașul, am luat-o după coloanele de participanți la adunare, pe dealul Cetății în sus, până în parcul „Custoza” din Cetate și am izbutit să mă fofilez printre paznicii din garda națională, până în interiorul Casinei militare – azi Sala Unirii. Intrarea nu era cea de azi, prin fața Muzeului, ci direct din parc; actuala intrare s-a făcut câțiva ani mai târziu, când s-a zidit și Catedrala Încoronării, azi Catedrala Episcopală. Sala era tixită de oameni, cei mai mulți fiind țărani din toate comitatele Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Cei peste 1200 de delegați, care erau toți în picioare – nici nu ar fi avut loc și nici scaune ca să stea așezați; doar pe o estradă la capătul sălii erau conducătorii Consiliului Național. În mulțimea aceea nu aveam cum să-i văd pe cei de pe estradă, dar mi-a venit în ajutor un țăran voinic cu cioareci largi și o sarică mițoasă, care m-a luat în brațe spunându-mi „Hai sus pruncule, să-i vezi și tu pe domnii noști, care ne-au chemat aici să ne unim cu țara”. Atunci am văzut în mijloc pe un bătrân cu barbă mare și albă, câțiva episcopi și alți domni, în timp ce unul vorbea și cei din sală strigau din când în când „Trăiască Unirea”, „Trăiască România Mare!” Când maramureșeanul care mă ridicase-n brațe m-a lăsat jos, spunându-mi „pruncule, ești cam greu” și după ce i-am mulțumit, m-am strecurat afară din sală și am pornit spre platoul din afara Cetății, unde se auzeau cântece și strigături. Acolo era o mulțime imensă de oameni, îmbrăcați de sărbătoare, în porturile obișnute în ținutul de unde erau și, dela mai multe tribune improvizate, diverși intelectuali țineau discursuri, în uralele mulțimii. Mi-a rămas în minte imaginea unui preot destul de tânăr, care ținea un steag tricolor în mâna stângă și vorbea mulțimii cu o voce de tunet. Avea capul descoperit și era numai într-o vestă neagră și cămașe albă. Mai târziu am aflat că era preotul Ioachim Totoian din Micești, care s-a mbolnăvit și a și murit în cursul anului 1919. După 20 de ani, eu am avut cinstea, ca la desvelirea unei plăci comemorative pe casa lui din Micești, solemnitate la care a participat și Iuliu Maniu, să vorbesc despre cel care a fost preotul Ioachim Totoian.

Am încercat să-i găsesc, în acea mulțime imensă, pe cei din Galtiu, dar mi-a fost imposibil și, pentru că mă răzbișe frigul, am coborât pe actuala strada Moșilor și m-am dus la familia Weisberger din ulița Șurilor, unde am fost omenit cu o supă caldă și niște prăjituri – faimoasele uscățele (la noi le spunea pancove), în care Neni era specialistă. Cum s-a nserat repede, Joska bac[s]i, nu m-a lăsat să

plec la gară, mai ales că mulțimile care au participat la adunare aglomeraseră gara și era mult prea greu să pot prinde un loc în tren.

În ziua următoare, împreună ca Ion Crișan, în jurul amiezii am participat la înmormântarea lui Ion Arion, un fecior din Asinip, împușcat în ziua de 30 noiembrie 1918 în gara Teiuș. Era o mulțime imensă pe străzile din jurul Bisericii ortodoxe din „Maieri”, unde a fost depus tânărul erou încă în seara zilei de 30 noiembrie 1918. Sutele de steaguri tricolore erau ornate cu panglici negre de doliu și mulțimea era stăpânită de o tăcere amenințătoare. Când soborul de preoți – nu mai rețin câți au fost, dar foarte mulți – a ieșit din biserică în dangățul clopotelor dela toate bisericile din oraș și apoi 8 feciori voinici au apărut din biserică purtând sicriul peste care era așezat steagul tricolor însângerat – steag pe care el îl purta când a fost ^{56//57} împușcat, un murmur ca mugetul apelor mării în furtună s-a auzit prin mulțimea înghesuită în jurul bisericii. La cimitirul orașului, l-am văzut din nou pe bărbatul în uniformă de căpitan al armatei austro-ungare. Stătea în partea de sus a gropii în care fusese lăsat sicriul și ținea ridicat drapelul însângerat. Cu o privire de oțel și voce de tunet, el a ținut un scurt cuvânt pentru Ion Arion, din care am reținut cuvintele „Ion Arion este și va rămâne eroul Unirii!”

Se vede că un eveniment istoric de măreția celui dela 1 decembrie 1918 nu se putea împlini fără o jertfă de sânge! Oare sunt cuvintele mele sau ale lui Medrea Florian? Dealtcum și cele ce urmează, am impresia că mi s-au încrustat în subconștient din vorbirea omului cu privire de oțel și glas de tunet. Și jertfa aceasta a oferit-o neamului său Ion Arion, un fecior ca un brad. Prin această jertfă, istoria se-nădește după mai bine de trei secole, punând alături Unirea vremelnică a țărilor românești realizată de Mihai Viteazul cu Unirea veșnică, înfăptuită tot aici la Alba Iulia, de către întregul nostru popor din Transilvania și ținuturile aparținătoare. Ion Arion este jertfa simbolică a întregului neam românesc, care se alătură jertfei marelui Mihai Viteazul.

Mormântul lui Ion Arion, străjuit de o cruce modestă din piatră este situat în dreapta aleii principale a cimitirului [și] este azi cam uitat și acest lucru este nedrept. Nu de mult, unui activist de partid mort într-un accident de care el era vinovat, i s-au adus peste 80 de coroane de flori, dar pe mormântul lui Ion Arion stăpânirea nu consideră necesar să pună măcar o garoafă. Iar la comemorările actului Unirii, se vorbește de „eroii” contemporani și se uită numele lui Ion Arion.

Mai târziu am aflat amănunte cu privire la uciderea acestui fecior care abia împlinise 18 ani. În gara Teiuș s-a oprit un tren cu vagoane de marfă, care aducea mii de participanți la adunarea dela Alba Iulia, în după-amiaza zilei de 30 noiembrie 1918. Grupul de feciori și fete al cărui stegar era Ion Arion s-a dat jos în stația Teiuș și au organizat un joc în fața gării. Când s-a dat semnalul de plecare, toți s-au urcat în vagonul din care coborâseră și Ion Arion era în ușa

vagonului, fâlfâind steagul tricolor. Când trenul s-a pus în mișcare, s-a auzit o împușcătură și Ion Arion a căzut în brațele ortacilor lui, strângând la piept steagul, el fiind lovit în zona inimii de un glonte. Trenul și-a continuat mersul și ortacii lui încercau să-i oprească sângele și drumul a durat mai bine de un ceas până în gara din Alba Iulia, dar flăcăul nu a murit decât în clipa în care trenul s-a oprit. De aci a fost dus pe brațe până la biserica ortodoxă din "Maieri", s-a adus un sicriu și în noaptea de 30 noiembrie spre 1 decembrie 1918, tinerii din grupul său l-au privegheat în biserică și de atunci până în ziua de 2 decembrie 1918, când a fost înmormântat. Cine a fost ucigașul nu s-a putut stabili până azi, singurul lucru care s-a stabilit este că s-a tras asupra lui dela o fereastră dela etajul gării din Teiuș și că în noaptea precedentă au fost văzuți prin gară trei soldați unguri înarmați, care făceau scandal prin gară, fiind în stare de ebrietate. S-a acreditat ideea că unul dintre aceștia a fost autorul crimei, dar nu s-a putut stabili cu complicitatea cui acesta a ajuns să se găsească în una din camerele dela etaj ale gării.

Închin un gând bun aceluia care a fost și va rămâne eroul Unirii de la Alba Iulia; lui Ion Arion, pe nedrept uitat și care rămâne necunoscut tinerilor de azi, numele lui nefiind pomenit, mai ales în ultimele patru decenii.

Nu o dată m-a bătut gândul să alcătuiesc o scurtă piesă într-un act pentru televiziune, folosind drept subiect uciderea mișelească a lui Ion Arion. Dar, mi-am dat seama că nu ar fi bine primită pentru că nu ar avea un subiect de actualitate socialistă. Și totuși, nu am renunțat la această idee, chiar dacă ar rămâne între coperțile unui dosar.

(Traian Mârza, *Inseilări*, vol. I, p. 51-57).

Fragments on 1st December 1918 from the Memoirs of Lawyer Traian Mârza (1909-1992)

ABSTRACT

The article puts forward several fragments of the memoirs of lawyer Traian Mârza (1909-1992) from Alba Iulia who, as a child, participated in the national assembly from Alba Iulia, on 1st December 1918. His memoirs were written between 1981 and 1984 and comprise interesting information about Galtiu, the native village of the author, as well as the history of Alba Iulia town in the XXth century.

List of illustrations

Fig. 1 – Leaf from the manuscript of lawyer Traian Mârza

Fig. 2 – Lawyer Traian Mârza

Cuvinte-cheie: memorii, Alba Iulia, Galtiu, 1 Decembrie 1918, unire

Key words: memoirs, Alba Iulia, Galtiu, 1st December 1918, Union

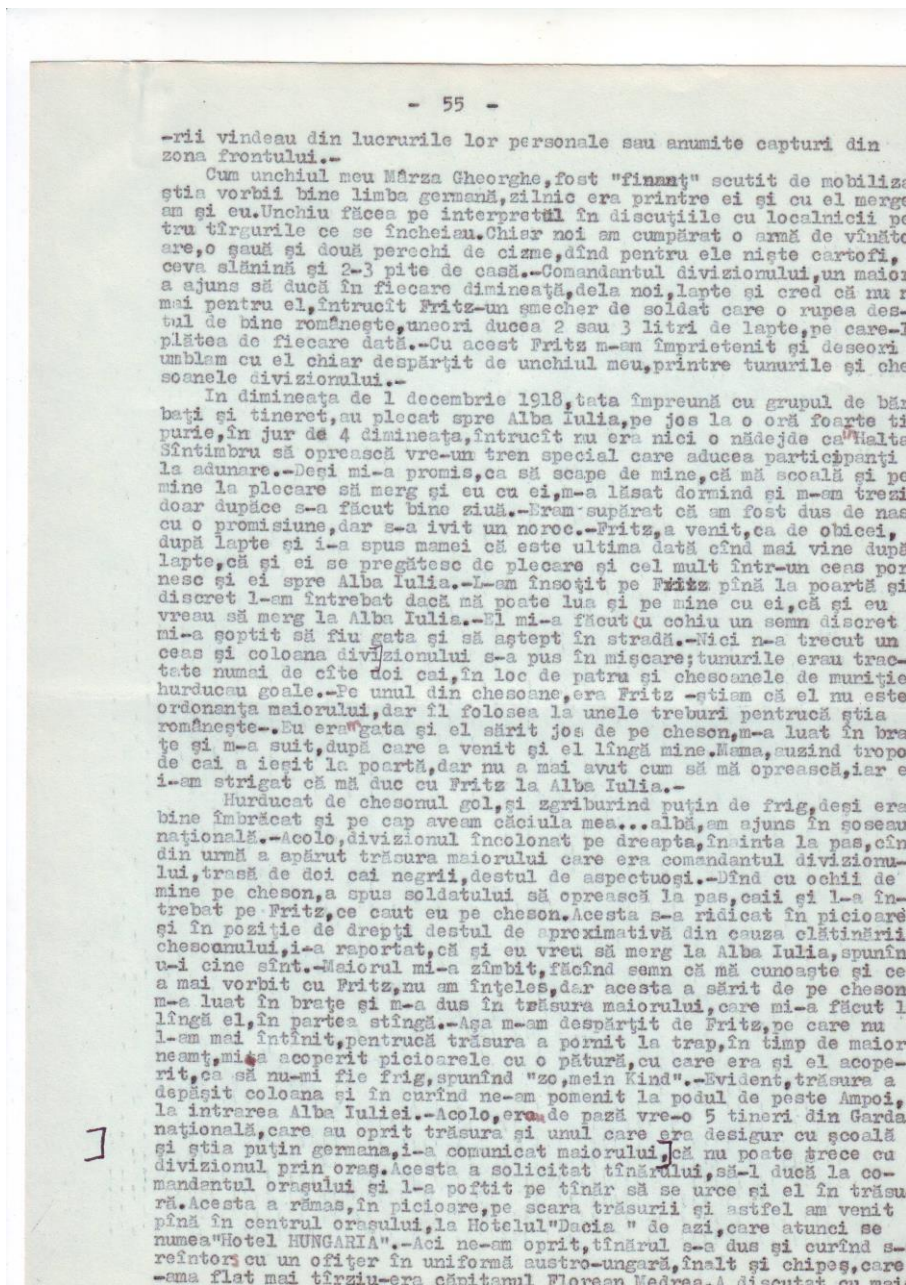

Fig. 1 – Filă din manuscrisul avocatului Traian Mârza

Fig. 2 – Avocatul Traian Mârza